

Художні особливості сорочок зі збірки Музею етнографії Волині та Полісся: розміщення орнаментальних композицій

Музей етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки (далі – МЕВГП) – це музей етнографічних старожитностей при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Історія його створення бере початок від 1995 року, коли на історичному факультеті Волинського національного університету імені Лесі Українки розпочався збір перших етнографічних пам'яток. Вже в липні наступного року була оформлена перша експозиція Кабінету етнографії Волині і Полісся. Тоді ж розпочалась велика робота по поповненню невеликої збірки. Головними її учасниками стали студенти історичного факультету, що завдяки етнографічним та історико-краєзнавчим практикам успішно виконали це завдання.

Сьогодні фонди музею налічують понад 1,5 тисячі музейних предметів. Тут зберігаються пристосування для ткацтва, гончарні вироби, рушники, музейні предмети, плетені з соломи і лози, та традиційний народний одяг, де особливо виділяється збірка сорочок, яка налічує понад 150 одиниць зберігання. Переважна їх більшість надійшла з сіл Волині і Західного Полісся.

В останні роки традиційна сорочка все частіше знаходить використання в сучасному урбанізованому середовищі. Спостерігається досить активний соціальний запит на традиційний костюм або ж окремі його елементи як прояв самоідентифікації [3, с. 29-30]. Вже традиційними у багатьох містах і селах нашої держави стали свята вишиванок, які влаштовуються у День Незалежності та інші державні свята. Вишита сорочка стає одним із напрямів сучасної індустрії модного одягу. Створюються навіть спеціальні фірми, які спеціалізуються на створенні вишитого вбрання (наприклад, майстерня ручної вишивки «Вишита сорочка» у Луцьку). Тому важливе значення сьогодні має обізнаність, особливо представників молодого покоління із традиційними для кожного регіону способами декорування сорочок. А для цього необхідно вивчати і популяризувати надбання мешканців рідного регіону.

За твердженням О. Косміної, народне вбрання включає в себе широкий спектр знакових функцій: етнічну, статево-вікову, соціальну, конфесійну, ритуально-обрядову та ін. Переважаючою серед них є саме етнічна знаковість традиційного вбрання. Функції етнічно-репрезентативного знака-символу, на думку дослідниці, може виконувати як цілісний комплекс

вбрання окремого регіону, так і його окремих елементів або, навіть, колористична гама [2, с. 89].

Локальної своєрідності сорочкам надає орнаментация. Етнорегіональні особливості декорування і розміщення орнаментів простежуються у традиційних для Волині і Західного Полісся сорочках, виконаних в основному до середини ХХ століття. Декоративність – якісна особливість мистецького твору, що визначається його композиційно-пластичним і колористичним ладом і виступає як одна з форм краси мистецтва. Тією чи іншою мірою декоративність проявляється в усіх видах просторових мистецтв, а в декоративно-ужитковому слугує головною формою вираження змісту і художньої образності. Якість декоративності вимагає особливих прийомів, типу художньо-образного мислення, міфопоетичного ставлення до дійсності [1, с. 7].

Сорочка – основа традиційного костюмного комплексу, тому її декорування відіграє найважливішу роль в художньо-декоративній цілісності строю. Як стверджує Г. Стельмашук, «у сорочці зафіксовано визрівання найвищих ідей аж до вироблення свідомістю мітологічної моделі світу з її тричленним поділом та відповідною структурою людської спільноти» [5, с. 202-203].

В процесі розвитку ткацтва і вишивання, вдосконалювались принципи розміщення елементів орнаменту на сорочці. Оскільки сорочка є давнім видом одягу, розміщення на ній декору пов'язують з етапами, коли орнамент відігравав більше роль оберегу, а не естетичну функцію. Поступово принципи розміщення орнаментів набували суто естетичних та практичних цілей. Так, наприклад, художнє розміщення та оформлення елементів сорочки відповідало віку та заможності населення. На сорочці були прикрашені ті частини, які не були закриті іншими комплексними складниками, що допомагало досягти композиційної цілісності сорочки.

На основі аналізу сорочок зі збірки МЄВП з'ясовано основні принципи їх оздоблення, що визначалися матеріалом, конструктивними особливостями, тобто закономірностями компоновання окремих частин в ціле, способами декорування, утилітарною функцією сорочки і традиціями, що склалися в регіоні.

Основним матеріалом для виготовлення сорочок було полотно. Саме з такого матеріалу найкраще декорувати лічильними техніками – вишиванням, занизуванням, лічильною гладдю, хрестиком. У міжвоєнний період для пошиття святкових сорочок почали використовувати крамні тканини, оздоблення яких потребувало більших зусиль, ніж полотна. Крамні сорочки часто вишиті технікою вільної гладі.

Конструкція (крій) сорочки творить ту чи іншу форму (силует), визна-

чає її тип і розміщення декору. Оздоблюючи сорочки, народні майстрині керувалися певними композиційними засадами, в основі яких – співставлення підпорядкованості пропорцій частин і цілого: чохлаві і рукавів, рукавів і станка, станка і коміра [5, с. 186].

Жіночі сорочки, що становлять більшість збірки, здебільшого орнаментовані тканням чи вишивкою на уставках (або кокетці), рукавах, манжетах, комірі, іноді – на пазусі. У чоловічих сорочках оздоблені манишка, комір та манжети. Виходячи з утилітарного призначення сорочки, більш декорованими є святкові, особливо обрядові, сорочки. Буденне натільне вбрання зазвичай не оздоблене, або ж декороване однією чи кількома орнаментальними смужками.

У принципах орнаментування сорочок чітко простежується усвідомлення певного порядку, ритму. Для уставкових сорочок, що складають переважно кількість збірки, характерне орнаментування плечової вставки. У більшості сорочок орнамент на вставці розміщений у її нижній частині. Другу групу складають сорочки, у яких вставки орнаментовані на довжини. У кількох сорочках вставки заповнені орнаментом майже повністю. Геометричні орнаменти в основному укладені у вузькі смужки, а рослинні – у ширші. Разом з тим не простежується композиційна закономірність у розміщенні орнаменту на вставках і способах їх декорування (ткання, вишивка).

Принципи оздоблення орнаментів на кокетці визначаються з одного боку, її еволюцією, адже сорочка на кокетці є логічним продовженням уставкової, а з другого – формою цього конструктивного елементу сорочки. У першому випадку орнамент, як і на вставці, розміщений тільки у тій частині кокетки, до якої пришивається рукав. Ширина кокетки у таких сорочках, як і ширина вставки, складає в основному 24-25 см. Якщо ж кокетка за формою наближається до квадрату і її ширина становить 40-42 см, то орнамент розміщений по периметру.

Композиції оздоблення на рукавах сорочок зі збірки МЕВП можна умовно розділити на п'ять груп. До першої відносимо сорочки, в яких орнаментальні смуги на рукавах розміщені по довжині (вертикально). Переважно це сорочки, декоровані геометричним орнаментом, виконаним тканням чи занизуванням. Рідше зустрічаються сорочки, оздоблені рослинними узорами, укладеними у вертикально розміщені орнаментальні смуги.

Другу групу складають сорочки, рукави яких оздоблені поперечними смугами тканого чи вишитого занизуванням орнаменту, що займає більшу половину рукава. За композиційним вирішенням орнаменти таких рукавів можна поділити на три підгрупи: зверху розміщена найширша

смуга, знизу – вужчі; ширша смуга розміщена між вужчими смужками; узори, укладені у вузькі смужки.

Найбільшу групу складають сорочки, у яких орнаменти зосереджені лише у верхній частині рукавів. За технікою виконання вони поділяються на ткани, вишиті занизуванням, лічильною гладдю і хрестиком.

Окремо виділяємо сорочки, у рукавах яких під орнаментальною смугою у верхній частині вільно розкидані окремі орнаменти, закомпоновані у ромби, виконані занизуванням, або рослинні візерунки (окремі квіти, гілки, вазони та ін), вишиті у техніці хрестик.

П'яту групу складають сорочки, рукави яких повністю заповнені орнаментом, який утворює єдину, насичену барвами тканину. Зазвичай, у верхній частині рукава розміщена горизонтальна смуга, під якою вишиті переважно рослинні, стилізовані рослинні, рідше орнітоморфні орнаменти.

Рукави чоловічих сорочок зі збірки МЕВП не декоровані.

Манжети (чохла) сорочок зі збірки МЕВП переважно орнаментовані. Лише у двох жіночих сорочок чохла не оздоблені, що, напевне, є більш давньою традицією. До такого висновку приходимо на основі аналізу сорочок, декорованих більш давніми техніками – тканням і занизуванням. Так, у двох таких сорочок манжети не орнаментовані, ще у двох – оздоблені тканням. У п'яти сорочок манжети вишиті занизуванням, а манжети десяти сорочок вишиті більш новою вишивальною технікою - хрестиком. На орнаментованих манжетах узори здебільшого заповнюють всю поверхню. Дзвоноподібні чохла вишиті лише по нижньому краю.

Рукави чоловічих сорочок, зокрема тунікоподібних, традиційно закінчувалися не манжетами, а просто підшивались всередину. Оздоблені манжети спостерігаються лише на модифікованих чоловічих сорочках збірки. Взагалі ж вони з'явилися пізніше і залишалися зазвичай не оздобленими.

Значною різноманітністю відзначається орнаментация комірів сорочок зі збірки МЕВП. Перша особливість полягає в тому, що більшість комірів оздоблені. Неорнаментованими є коміри лише десяти сорочок.

Друга особливість в тому, що в декоруванні комірів простежується та ж закономірність, що й в оздобленні манжет, тобто поєднання різних технік. Так, тільки у двох сорочок, рукави і вставки яких виткані або вишиті занизуванням, коміри оздоблені тією ж технікою. У трьох – неорнаментовані, у чотирнадцяти вишиті хрестиком.

Третя особливість декорування комірів – розміщення орнаменту. Стоячі коміри заповнені орнаментом переважно повністю. Лише у чотирьох сорочках коміри-стійки вишиті частково.

Стосовно розміщення орнаментів на виложистих комірах, то можна

виділити шість композиційних груп: 1) комір заповнений орнаментом повністю; 2) узорі розміщені лише в передній частині коміра, тобто заповнений орнаментом приблизно на 1/3 довжини; 3) комір вишитий по трьох краях; 4) оздоблені лише вугли коміра; 5) декоровані три краї коміра, а спереду в кутках розміщена стилізована квітка; 6) орнаментальна смуга розміщена по краю коміра.

Ще одна особливість оздоблення комірів сорочок полягає в тому, що на відміну від одно- чи двокольорних орнаментів на інших частинах сорочок, коміри вишиті різнокольоровими нитками. Хоча буває й навпаки – коміри поліхромних сорочок оздоблені чорно-червоними узорами.

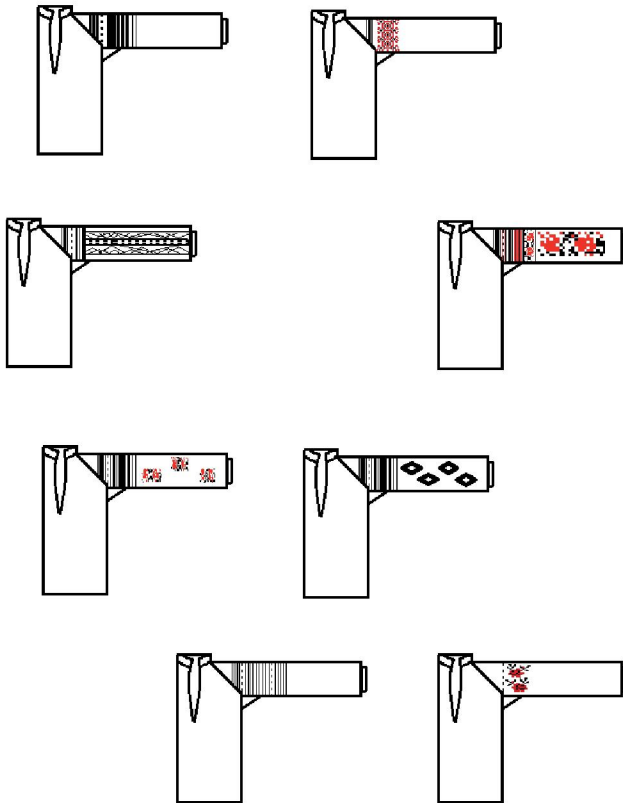
Певні особливості характерні для орнаментування пазух сорочок зі збірки МЕВП. Розріз пазухи чоловічих сорочок прикривається ширшою чи вужчою багато вишитою маніжкою. Цікаво, що у збірці немає жодної чоловічої сорочки декорованої тканням чи занизуванням. Вишивка виконана в основному хрестиком, рідше – лічильною гладдю. У жіночих сорочках пазуха в основному не орнаментована. Іноді вишита неширокими смужками по краях розрізу або ж прикрита вужчою чи ширшою манишкою. Узорі на пазухах жіночих сорочок в основному простіші, ніж на рукавах, вставках, комірі та манжетах і розміщені у вигляді однієї або двох вертикальних орнаментальних смуг. Виконані переважно іншими орнаментами, ніж рукави, вставки і вишиті техніками прутик, «козлик», хрестик, лічильна і вільна гладь.

Поділ сорочок Волині та Західного Полісся, на відміну від тих регіонів України де переважали незшиті форми поясного одягу, не оздоблювався. Лише сорочка із с. Познань Рокитнівського району Рівненської області має пришите по подолу мереживо. А буденна сорочка із с. Підцаревичі Маневецького району декорована вузькою смужкою лінійного орнаменту, виконаного у техніці занизування нитками червоного кольору із додаванням білої.

Отож, у процесі дослідження зафіксовані відмінності у розміщенні орнаментів на вставках, рукавах, комірах, манжетах і пазусі сорочок зі збірки Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Для них характерне заповнення орнаментом плечової вставки, а рукавів – повністю чи у верхній частині. Орнаменти на комірах і манжетах часто інші, ніж на рукаві і уставиці. Досить поширеним є орнаментування пазухи і наявність поперечної червоної смуги на грудях. Є певні особливості розміщення орнаментів на жіночих і чоловічих сорочках. Останні декоруються переважно по манишці і коміру, рідше – на чохлах.

Література

1. Кара-Васильєва Т. В. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. В. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – К.: Либідь, 2005.
2. Косміна О. Ю. Етнічна знаковість традиційного вбрання українців / Оксана Косміна // Етнічність в історії та культурі: Матеріали і дослідження. – Одеса, 1998. – С. 87-90.
3. Косміна О. Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : Зб. наук. пр. – Вип. 21. – К.: Унісерв, 2006. – С. 29-34.
4. Музей етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. – Збірка сорочок.
5. Стельмащук Г. Давнє вбрання на Волині: Етнографічно-мистецтвознавче дослідження / Галина Стельмащук. – Луцьк: Волинська обл. друк., 2006.

Мал 1. Схеми розміщення орнаментів на рукавах жіночих сорочок

**Острогіана у значках (на матеріалах колекцій
з Державного історико-культурного заповідника м. Острога
та міського краєзнавчого музею м. Нетішина)**

Сьогодні колекціонування значків не користується популярністю, як це було в період Радянського Союзу, проте фалеристика залишається важливим джерелом інформації, яка передається у стислій, часто символічній формі. Первісно фалеристика – це наука про ордени, медалі, відзнаки. Назва походить від латинського слова „falerae”, яким називали металеві прикраси, що виконували функцію військових знаків розрізнення [3, с. 9].

В радянські часи колекціонування стало одним із засобів комуністичного виховання. Маса людей залучалась до цієї справи з метою вивчення ними політичних, історичних подій, пам’яток матеріальної культури, науки, мистецтва і природи, а також з метою суспільно корисної праці [2, с. 5-6]. Тим-то й випуск значків був масовим, заводським. Створювались гуртки, клуби фалеристів.

У значках важливою є яскраво виражена суть, наприклад, тієї події, якій він присвячений. Кожен значок – не просто календар, який фіксує дату, а мініатюрне графічне полотно, кожен штрих на якому несе і смислове, і художнє навантаження [3, с. 43].

Серед знавців-колекціонерів цінуються „чисті” колекції значків, тобто таких, які чітко відповідають заданій темі. Наприклад у серії „Міста і країни” можна виділити ще одну окрему тему – значки, що відображають архітектурні будівлі, або ще – визначні історичні події певної місцевості. Звичайно, поповнення „чистої” колекції – справа непроста, але варта зусиль [3, с. 24-26].

Темою нашої розвідки є острогіана у значках (на матеріалах колекцій Державного історико-культурного заповідника м. Острога та міського краєзнавчого музею м. Нетішина). Завдяки матеріалам колекції острозького заповідника вдалося ознайомитись із різновидами значків даної тематики*. Так, в колекції Державного історико-культурного заповідника м. Острога ми нарахували 27 значків, у міському краєзнавчому музеї м. Нетішина їх всього 6. Деякі значки повторюються, тому загалом виділяємо 11 їх різновидів. При чому не говоримо про „чистоту” колекції: оскільки збірка значків у музеї невелика, ми розглянули усі наявні значки, пов’язані з даною місцевістю.

Найбільшу кількість складають значки, присвячені самому місту Острогу. Зокрема, алюмінієвий значок овальної форми, тло якого розділене

по горизонталі вузькою стрічкою з написом „Острог” на дві площини. У верхній частині на зеленому тлі стилізоване зображення Круглої Вежі (XVI ст.), у нижній частині на синьому фоні елемент герба князів Острозьких. Стосовно одного із значків такого типу вказано дату – 1978 рік.

Інший значок, присвячений місту – алюмінієвий, покритий чорною емаллю, з рельєфними зображеннями золотистого кольору Круглої Вежі та Богоявленського собору XV ст. Свідок історії – Богоявленський собор – потрапив на герб міста, який був затверджений у 1995 році: срібна п'ятикупольна церква на червоному тлі [6].

Значок „Острог 1100” зафіксував дату першої письмової згадки про місто [1, с. 344]. Це бронзовий значок у формі щита, на якому рельєфні зображення уже згадуваних Круглої Вежі та Богоявленського собору.

Серед інших – значки (один алюмінієвий, а другий пластмасовий), присвячені візитівці міста – Острозькому замку XIV-XVI ст. Характерним для пластмасових значків даної тематики є зображення Вежі Мурованої, де зараз знаходяться експозиції острозького історико-культурного заповідника.

Відзначимо простоту і, водночас, вишуканість оформлення значка „400 років Острозькій Академії”. Лицева сторона алюмінієвого значка покрита білою емаллю, на тлі якої рельєфні написи і рослинний орнамент золотистого кольору.

В колекції Державного історико-культурного заповідника м. Острога є чотири значки „40 лет колхозу „Мир”. Цей значок металевий, круглої форми, анодований в золотистий колір. На лицевій стороні рельєфні написи, число „40”, виконане червоною емаллю, та зображення колоска.

Про відзначення 20-річчя музичної школи в Острозі свідчить відповідний значок, на лицевій стороні якого фрагмент ліри, лаврова гілочка та зображення Круглої Вежі (яке, як уже зазначалося, зустрічається на багатьох значках острозької тематики). Ймовірно, значок був випущений у 1976 році, оскільки 28 квітня 1956 року було засновано острозьку дитячу музичну школу [6].

Сучасні поліграфічні значки є мовчазним свідченням нашого часу – для них характерні: дешевий матеріал, масовість випуску, низька собівартість. Їх випускають, переважно, з метою реклами чи відзначення певної події. На лицевій стороні такого значка іноді поміщають фотографічне зображення об'єкта, якому він присвячений. Стосовно нашої теми, зустрічаються такі значки: „Богоявленська церква”, „Оздоровчий комплекс „Корчагінець”, „Міжнародний фотоплернер...”. Перший – із фотографією фасаду Богоявленської церкви.

Фото є і на лицевій стороні значка „Міжнародний фотоплернер. Волинь.

Європейські перехрестя. Весна. 2006”: тут на синьому тлі неба – лелека, який сидить на вуличному ліхтарі. Про дану мистецьку подію більше дізнаємося із сайту журналу „City life”. Так, відомо, що проходила вона на теренах Рівненщини (Рівне-Острог-Межиріч), у Кременці та Почаєві. Учасниками стали рівненські фотохудожники, київські, один фотограф із Ужгорода та представник зі Словаччини. У рамках фотопленеру було відкрито дві фотовиставки: у Рівному та Кременці [5].

У колекції знаходимо значок, присвячений дитячому санаторно-оздоровчому комплексу „Корчагінець”, що був відкритий у с. Межиріч Острозького району у 1986 році. Серед зображень на значку „Оздоровчий комплекс „Корчагінець” є будинок навпіл із фрагментом Круглої Вежі. Стилізовані зелені ялинки говорять про лісовий масив, де знаходиться комплекс, а саме – сосновий бір, неподалік річки Вілія [4].

За певними характеристиками значки класифікують [2, с. 8]. Серед значків, які стосуються Острога, виділяємо такі: сувенірні (присвячені містам, історичним місцям, виставкам), ювілейні (розповідають про ювілейні міст, фабрик і т. п.), пам’ятні (наприклад, на згадку про певну подію).

Отож, ми розглянули деякі екземпляри значків на тему „Острогіана”. Кожен із них змушує зазирнути в історію, дізнатись більше про місто, споруди, події. У відвідувачів музеїв, які переглянуть значки, наявні в експозиціях, обов’язково виникнуть запитання, що спонукатимуть їх до пошуку відповідей, а, отже – вивчення історії краю.

* Автор дякує за сприяння у вивченні значків Лесі Сергіївні Мазуренко, завідувачу фондів Державного історико-культурного заповідника м. Острога.

Джерела та література

1. Большая советская энциклопедия. Второе издание / глав. ред. Б. А. Введенский. – М.: Государственное научное издательство „Большая советская энциклопедия”, 1955.
2. Ильинский В. Н. Значки и их коллекционирование. – М., 1977. – 192 с.
3. Круглов Г. Е. Что такое фалеристика. – Минск, 1983. – 80 с.
4. <http://korchaginec.hmsite.net>.
5. <http://www.citylife.com.ua>.
6. http://www.ostroh.rv.ua/our_city/events.

Значки острозької тематики з колекції
Державного історико-культурного заповідника м. Острога